

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

Türk Demokrasisi'nde 130 Yıl

Rapor Tanıtım Toplantısı

Prof. Dr. Bülent Tanör'ün Anısına
"Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri"
10. Yıl Güncellemesi

1876 - 2006

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

**“Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876–2006):
Prof. Dr. Bülent Tanör’ün Anısına
Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri
10. Yıl Güncellemesi”
Raporu Tanıtım Toplantısı**

**Şubat 2007
(Yayın No: TÜSİAD-T-2007-02-433)**

Meşrutiyet Caddesi, No: 46 34420 Tepebaşı / İstanbul
Telefon : (0212) 249 19 29 • Telefax: (0212) 249 13 50

© 2007, TÜSİAD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK uyarınca kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekilde ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralananmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin var olduğu Türkiye’de, Atatürk’ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye’de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanı sıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

Bu rapor, TÜSİAD Parlamento İşleri Komisyonu’nun çalışmaları çerçevesinde, Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Zafer Üskül tarafından yazılan “Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876-2006): Prof. Dr. Bülent Tanör’ün Anısına Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri 10. Yıl Güncellemesi” raporunun 19 Ocak 2007 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilen kamuoyuna tanıtım toplantısında yapılan tartışmaları içermektedir.

Şubat 2007

İÇİNDEKİLER

Açılış Konuşmaları.....	5
“Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876–2006) Prof. Dr. Bülent Tanör Anısına Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri 10. Yıl Güncellemesi” Raporunun Tanıtım Oturumu	10
Soru-Cevap.....	26

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Ömer Sabancı (TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı):

Sayın Konuklar, Değerli Basın Mensupları,

TÜSİAD Yönetim Kurulu adına hepinizi saygıyla selamlıyorum. “Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl: Prof. Dr. Bülent Tanör’ün Anısına Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri 10. Yıl Güncellemesi” başlıklı raporumuzun tanıtım toplantısına hoşgeldiniz.

Raporumuzun ayrıntıları birazdan değerli yazarımız Prof. Dr. Zafer Üskül tarafından sizlere sunulacak. Ayrıca, raporun sunumunun ardından düzenlenecek oturumda, konuk akademisyenlerimiz görüşlerini bizlerle paylaşacak.

Ben de konuşmamda kısaca, TÜSİAD’ın demokratikleşme konusundaki yaklaşımı ve çalışmalarından bahsetmek istiyorum.

Bundan on yıl önce, 1997 yılı başında, “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” raporunu kamuoyuna sunarken, TÜSİAD’ın başlıca kaygısı, bir sanayici ve işadamı örgütü olarak, derin ve tartışma yaratacak bir konuyu neden gündemine aldığını anlatabilmektir.

Türkiye’nin gelişmiş ülkeler arasında yerini alması için gerekli ekonomik ve sosyal altyapının kurulması misyonu ile faaliyete geçen, ekonomide serbest piyasa rejiminin benimsenmesinde öncü bir rol üstlenen TÜSİAD’ın, siyaset alanında böylesine kapsamlı bir konuya eğilmesinde üç temel tespit rol oynamıştı:

Bunlardan birincisi, Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin kalıcılığını sağlamak için, toplumsal uzlaşma kanalları açık, geniş katılımlı, çoğulcu demokratik bir siyasal yapının zorunlu olmasıdır.

İkincisi, ekonomik ve siyasi demokrasinin kurumlaşmasının, ancak, ülkenin aydınlık geleceği için demokrasinin tek çıkar yol olduğunu düşünenlerin kesintisiz çabalarıyla mümkün olmasıdır.

Ve üçüncüsü, insanların sistemin kurumlarına veya bütününe olan güvenini kaybetmemesi için, sistemin kendini eleştirebilmesi ve kendi çözümünü üretebilmesi gereğidir.

Prof. Dr. Bülent Tanör tarafından kaleme alınan “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” raporu, aslında TÜSİAD’ın demokrasi konusundaki ilk çalışması değildi. TÜSİAD, 1990 yılından beri, aralıklarla, bireysel hak ve özgürlükler, Anayasa, kamu yönetimi ve seçim sistemi gibi konuları ele almış, bu alanlarda raporlar hazırlamıştı.

Ancak rahmetli Tanör’ün çalışması, yalnız TÜSİAD için değil, Türkiye için de bir ilkti: Rapor, demokrasinin evrensel ilkeleri ile Türkiye hukukunu karşılaştıran kapsamlı bir tarama özelliği taşıyor, bu tarama sonucunda evrensel demokratik ilkelere uymayan hukuk metinlerinin değiştirilmesi için önerilerde bulunuyordu.

Herhangi bir dönemsel kaygı, siyasal hesap ya da beklenti söz konusu olmadan, yalnızca evrensel demokratik ilkelere dayandırılarak, siyaset sahnesindeki hiçbir unsuru kapsam dışı tutmadan son derece objektif bir rapor hazırlanmıştı.

“Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” kamuoyuna sunulduktan sonra yurt içinde ve dışında büyük ilgi uyandırdı. Yurt içinde hararetli tartışmalara, yüzlerce haber, yorum ve incelemeye konu oldu. “Türkiye’de siyaset ve demokrasi” ile ilgili tartışmalarda gönderme yapılan başlıca kaynaklardan biri haline geldi. Yurt dışında da Türk özel sektörünün evrensel standartlarda bir demokrasi arayışının ve öncülük iradesinin bir belgesi olarak kabul gördü.

TÜSİAD, raporun yayınlanmasının ardından raporun bölüm başlıklarından seçilen konularda paneller düzenledi. Bu panellere, milletvekilleri, akademisyenler, yargı mensupları, sivil toplum örgütleri temsilcileri katılarak, konuları enine boyuna tartıştılar.

1999 yılı sonunda ise, yine Prof. Dr. Bülent Tanör tarafından “Türkiye’de Demokratik Standartların Yükseltilmesi: Tartışmalar ve Gelişmeler” başlıklı bir takip raporu hazırlandı. Bu raporumuzda, hem bir önceki raporla ilgili hukuki nitelikteki eleştiri ve görüşler ele alındı, hem de, Anayasa ve yasalarda yapılan değişiklikler ve sunulan kanun tasarıları incelendi.

TÜSİAD çeşitli rapor çalışmalarıyla konunun takipçisi olmaya devam etti. Raporda değinilen konuları ülke olarak tümüyle gündemimizden çıkaramamış olsak da, kesinlikle küçümsenmemesi gereken ilerlemeler de kaydettik. Bu arada demokrasi gibi bir konunun iş dünyasını ilgilendirmediğini düşünenlerin sayısında da dikkate değer bir azalma oldu.

Bugün Türkiye’nin, bulunduğu coğrafyada, gerek piyasa ekonomisiyle gerekse demokrasisiyle parlayan bir yıldız olduğunu görmezden gelemeyiz. Daha gelişmiş bir demokratik yapı, Türkiye’yi iç çekişmelerden uzaklaştırarak gereksiz enerji ve kaynak kaybını önleyecek, toplumsal uzlaşmayı tesis ederek siyasal ve ekonomik istikrarı kalıcı hale getirecektir.

Daha şeffaf, daha katılımcı bir demokrasiye doğru gelişmenin, statükoyu korumak ve iktidarını paylaşmak istemeyen kesimlerde bir direnç yaratması doğaldır. Konjonktürel bazı gelişmeler, zaman zaman, bu direnci besler ve etrafında bir taraftar kitlesi oluşmasına yardımcı olabilir.

Aynı zamanda, mevcut demokrasinin dar kalıplar içine sıkıştırılması çabalarına da şahit olabiliyoruz. Burada söz konusu olan demokrasi karşıtı tutumu yakalayabilmek için, yapıları değil işleyişleri ve zihniyeti, yasa metinlerini değil uygulamaları izlemek gerekiyor. Oysa yasaları kendince yorumlayarak, değişimi yavaşlatmaya veya engellemeye çalışmak, toplum içinde bazı kesimleri demokratik haklardan yararlanmaya ehil görmemek anlamına gelir. Bu ise, elbette ülkeyi demokrasiden uzaklaştırıcı bir etki yapar.

Yine de demokrasimizin 130 yıllık bir olgunlaşma süreci geçirdiğini hatırlatmamızda yarar var. Bu olgunlaşma sürecinde sonra Türkiye, demokratikleşme tartışmalarını gündeminden çıkararak, varmak istediği hedefe ulaşabilecek mi? Hiç kuşkusuz evet. Fakat bunun kendiliğinden gelişecek bir süreç olmadığını, siyasal partilerin, tüm sivil toplum kuruluşlarının, kurumların ve bireylerin kararlı ve samimi çabaları ile gerçekleşeceğini belirtmeliyiz. Türkiye’nin bugün erişmiş olduğu gelişmişlik düzeyinin geri döndürülemeyeceğini de görmek zorundayız.

Bireyler de kurumlar da, kendi farklı ideallerini gerçekleştirme konusunda eşit fırsat sahibi olma imkanını, her türlü fikre ve gelişmeye açık, uzlaşma kültürü olan bir toplumsal yapı içinde bulabilirler. Bu yapı aynı zamanda, bugün bize çözümsüz gelen birçok sorunun da çözümünü beraberinde getirecektir. Bunu sağlayabilmek için daha gelişmiş, daha yaygın,

daha hoşgörü ve daha katılımcı bir demokratik siyasal yapı kurmaktan başka seçeneğimiz yoktur.

Bu çerçevede, TÜSİAD'ın demokrasinin kurumsallaşmasına katkı sağlamak üzere hazırlattığı raporlara imza atan Bülent Tanör'ü bir kez daha rahmetle anıyorum. Tanör raporları ve sonrasındaki gelişmeleri, demokrasi tarihimizle birlikte kapsayan yeni raporumuzu hazırlayan Prof. Zafer Üskül'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, toplantımıza panelist olarak katılan Prof. Ergun Özbudun'a, Prof. Gencay Şaylan'a ve geçtiğimiz yıllarda demokrasinin belirli konuları hakkında TÜSİAD'ın raporlarını hazırlamış olan Prof. Süheyl Batum'a da teşekkür ediyorum.

Şimdi sözü, 1997 tarihli “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” raporumuzun yazarı rahmetli Bülent Tanör’ün eşi Sayın Öget Öktem Tanör’e bırakıyorum.

Prof. Dr. Öget Öktem Tanör (Müteveffa Prof. Dr. Bülent Tanör'ün eşi):

Herkese günaydın. Söze, TÜSİAD'ın bu kadirşinaslığının beni ne kadar duygulandırdığını söylemekle başlamak isterim. Aslında TÜSİAD, benim kalbimde bir taşla iki kuş vurdu. Birincisi, Türkiye'nin en önemli sivil toplum örgütlerinden biri olarak, Türkiye'nin demokratikleşmesi konusunun peşini bırakmamış olması; ikincisi, bunu yaparken Bülent Tanör'ü hatırdan tutmuş olması, onu unutmamış olması, onunla birlikte kendini hissetmesi, gerçekten kalbimde bir taşla iki kuş vurdu.

1996 sonbaharıydı TÜSİAD Yönetim Kurulu üyesi Can Paker, Bülent Tanör ile temasa geçtiğinde ve bu raporu istediğinde. Yanlış hatırlamıyorsam, hiçbir şekilde bir sansür söz konusu değildi. Bülent çok rahatça bu raporu çalışıp hazırladı ve TÜSİAD binasında Bülent'in çalışmaktan çok zevk aldığı, çok sevdiği bir oda verdiler ona. Şimdi binanın yakınından geçerken her seferinde eğilip bakar ve o odaya sevgilerimi gönderirim. Çünkü Bülent orada çalışmaktan çok zevk alıyordu. Hem odayı, hem TÜSİAD çalışanlarını çok sevmişti. Sonra bu rapor gerçekten büyük ses getirdi. Çünkü o zaman için belki savunulması güç gelebilecek, bazı çevrelere kabul edilmez gelen birtakım önerileri vardı. Sonra bu önerilerin birçoğu gerçekleşti. Mesela, idam cezalarının kaldırılması. O zaman yenir yutulur değil gibi gelebilecek olan Milli Güvenlik Kurulu'nun sivilleşmesi, vs.. Sonra 1999'da TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Kayhan Bülent ile temasa geçerek güncelleştirme yaptırdı ve Bülent o sevgili odasına yeniden kavuştu ve o sayede de orada çalışmakla çok sevdiği birtakım dostlar edindi. Erkut Yücaoğlu gibi, Haluk Tükel gibi, Ebru Dicle gibi. Üçüncü güncellemenin Prof. Dr. Zafer Üskül'e yaptırılması beni çok mutlu etti. Çünkü böyle bir şey yapılacak, kim senin için rahat ettirir dense, herhalde birkaç kişiden biri Zafer Üskül'dür. Onun için de çok memnunum. Sözümü TÜSİAD'a iki kere teşekkür ileterek bitiriyorum. Birincisi, sevgili Bülent Tanör'ün anısını böyle yaşattığı için. İkinci teşekkürüm bir vatandaş olarak, Türkiye'nin demokratikleşmesine böyle sahip çıkmaya devam ettiği için.

Teşekkürler.

**“Türk Demokrasisi’nde 130 Yıl (1876–2006)
Prof. Dr. Bülent Tanör Anısına
Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri 10. Yıl Güncellemesi”
Raporunun Tanıtım Oturumu**

Oturum Başkanı

Pekin Baran, *TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı ve Parlamento İşleri Komisyonu Başkanı*

Rapor sunumu:

Prof. Dr. Zafer Üskül, *Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi*

Tartışma:

Prof. Dr. Süheyl Batum, *Bahçeşehir Üniversitesi Rektörü*
Prof. Dr. Ergun Özbudun, *Bilkent Üniversitesi Öğretim Üyesi*
Prof. Dr. Gencay Şaylan, *Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi*

Pekin Baran - Oturum Başkanı (TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı ve Parlamento İşleri Komisyonu Başkanı):

Değerli konuklar, Türkiye’de demokratikleşmenin sürecini anlatan ve bu sürece katkı sağlamak adına öneriler sunan bu rapor sizlerin de bildiği gibi, TÜSİAD’ın bu konudaki ilk çalışması değil. Görünen odur ki, son çalışması da olmayacak. Burada unutulmaması gereken bir şey var. O da, demokrasinin bir süreç olduğu, yerleşmesi için zamana ve kararlılığa ihtiyaç olduğu.

Bugün tanıttığımız raporun Türkiye’deki demokratikleşme çabalarının önemli bir yüzünü gösterdiğine dikkatinizi çekmek istiyorum. Türkiye’de demokratikleşmenin Avrupa Birliği üyelik süreciyle belli bir ivme kazandığını kabul etmeliyiz. Fakat bunun çok ötesinde, ülkemizde demokratikleşme çabalarının kökü yüz yıl öncesine dayanır. Kesintilere uğramış olsa dahi, demokrasi Türkiye’de eskidir. Toplum bu süreç içinde belli bir demokratik bilince de vakıf olmuştur. Demokratikleşme çabalarımızı dayandırmamız gereken temel davrandığımız bu miras olmalıdır.

Bu raporun benim için itiraf edeyim ki, kişisel bir anlamı daha var. Saygıdeğer hukukçu, sevgili sınıf arkadaşım Bülent Tanör’ün anısına armağan edilmesi vesilesiyle bu anlam daha da arttı. Bülent Tanör’ün 10 yıldır hala güncelliğini koruyan tespitlerinin, bugün hala gündemde olan sorunlarımıza çare olmasının ötesinde, onun karşı görüşlere saygılı, ağırbaşlı ve dengeli tartışma üslubunun, yaşadığımız hızlı dönüşüm sürecinde örnek alınması gerektiğine inanıyorum.

Prof. Dr. Zafer Üskül de birlikte çalışma teklifimizi kabul ederek, bu değerli rapora 10. yıldönümünde kendi üslubu ile yeniden hayat verdi ve yeri geldikçe içeriğini değiştirerek daha da zenginleştirdi. Raporun sunumundan sonra Bahçeşehir Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Süheyl Batum, Bilkent Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ergun Özbudun ve Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Gencay Şaylan’dan oluşan bir panelde tartışmasını da izleyeceğiz. Sonradan varsa sorularınızı, soru-cevap bölümünde ele alacağız.

Hepinize teşekkür ediyor, bu çalışmanın Türkiye’nin 130 yıldır devam eden demokratikleşme sürecine katkı sağlaması dileklerle sözünü, raporun tanıtımını yapması için Sayın Prof. Dr. Zafer Üskül’e bırakıyorum.

Prof. Dr. Zafer Üskül:

Teşekkür ederim Sayın Başkan. Değerli meslektaşlarım, değerli konuklar, değerli basın mensupları, Bülent Tanör’ün 1997 tarihli “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” raporunun güncelleştirilmesi işini en iyi hazırlayabilecek kişi aslında Bülent Tanör’ün kendisiydi. Bu olamadı. Bu iş bana düştü. Doğrusu böyle bir işi yapma görevinin bana verilmesinin bana büyük bir mutluluk verdiğini belirterek sözlerime başlamak isterim.

Bülent Tanör’e olduğu gibi, TÜSİAD bana da bir oda verdi ve üç ay çok yoğun bir çalışmayı orada, o ortamda gerçekleştirdim. Bülent’in anısına böyle bir çalışmayı yapabilme şansını bulduğum için çok mutluyum. Bu çalışmayı çok zorlanmadan da yaptığımı belirtmek gerekir. Çünkü Bülent zaten çerçeveyi çizmişti. Bu işin nasıl yapılacağını göstermişti. Üstelik 1999’da bir ara değerlendirme de yaptığı için benim yolum belliydi. Küçük bir katkı sağlayamaya çalıştım. 1876’dan itibaren gelişmeyi, bir özet olarak, her bölümün başında ya da içinde

ortaya koydum. Böylece 130 yıllık demokratikleşme sürecinin bir bütün olarak görülebilmesine fırsat sağlamaya çalıştım.

Raporu okurken birkaç noktaya dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Sonuç olarak, bu rapor bir tarama sürecidir. Daha önce yapıldığı gibi, bu defa da demokrasinin evrensel ilkeleri karşısında, Türk hukukunda yer alan düzenlemelerin bir karşılaştırması ve on yıl öncesi ile bugün arasında ne gibi farklılıkların olduğunun ortaya konulması çabasıdır. Dolayısıyla, sorun tek bir yön itibarıyla ele alınmıştır. Demokratikleşme, sadece hukuk kurallarını öngörmekten ibaret değildir. Elbette, bir demokratik iklimin yaratılması sorunu vardır. Elbette, uygulama sorunu vardır. Elbette, zihniyetlerin değişmesi sorunu vardır. Elbette, sorunların ekonomik, sosyal boyutları vardır. Bu rapor, doğal olarak, bütün bu sorunlara yanıt getirmemektedir. Çünkü hedefi bu değildir. Amacı bu değildir. Dolayısıyla, burada önerilen değişiklikler hukuk alanında yapılmış önerilerdir. Bunun en baştan bilinmesinde yarar var. İkincisi, Türkiye'nin demokratikleşme sürecini incelerken, elbette karşılaştırmayı demokrasinin evrensel ilkeleri dikkate alınarak yapmak gerekir. Referanslarınız olacak ki, ülkenizdeki durumu ortaya koyabilesiniz. Dolayısıyla, Türkiye'nin kendine özel şartları, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum, Türkiye'nin yaşadığı sorunlar gibi düşünceler, demokratikleşmenin neresinde olduğumuzun belirlenmesi çalışmasında dikkate alınması gerekmeyen düşüncelerdir. Hiç unutulmamalıdır ki, dünyanın her yerinde, tarihin her döneminde, bütün devletlerde sorunlar ortaya çıkmıştır ve onların özel şartları demokratikleşme sorunu tartışılırken, ne ölçüde gündeme getirildiyse, bizde de herhalde ondan öte bir değerlendirme yapılmaması gerekir. Yani İngiltere'de Kuzey İrlanda sorunu, IRA sorunu yok mudur? İspanya'da ETA halen yok mu? Çevresindeki ülkelerde savaş olan ya da kendi içinde başka sorunlar yaşayan ülkeler, bugün de dünyanın şurasında burasında yok mu? Bütün bunları şunun için söylüyorum: Demokratikleşme aynı zamanda bütün bu sorunların çözümünün bir yöntemidir. Bu sorunlara gerçekten çözüm bulunmak isteniyorsa, onun için demokrasi gereklidir. Çünkü demokratik olmayan bir anlayış içinde, bir yönetim yapısı içinde, bu sorunlar sadece etkili birilerinin önerdiği çözümlerle sınırlı kalınarak tartışılabilir. Çabalar o sınırlar içinde yürütülebilir. Bu da sorunların çözümü için son derece yetersiz kalmaya mahkumdur.

Bir teknik noktaya daha dikkat çekmek istiyorum. Bu raporun değişik sayfalarında, değişik başlıklar altında yer alan önerileri, zaman zaman birlikte okuyabilmek gerekiyor. Örneğin, cumhurbaşkanının işlemleri ile ilgili yargı denetiminden söz ederken diyoruz ki, cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler yargı denetimi dışında kalmalıdır. Ama bu “cumhurbaşkanının bugün tek başına yapmakta olduğu işlemler yargı denetimi dışında kalmalıdır” anlamına gelmiyor. Bu önerinin, bir başka bölümde yer alan, “cumhurbaşkanının görevlerinin gözden geçirilmesi, onların klasik parlamenter sistemin cumhurbaşkanının veya devlet başkanının görevleri düzeyine indirilmesi ve orada tek başına yapacağı işlemlerin tek tek sayılması” önerileri ile birlikte değerlendirilip, ondan sonra o tek başına yapılacak işlemlerin yargı denetimi dışında bırakılması biçiminde anlaşılması gerekiyor. Dolayısıyla, bazı bölümleri tek başına okuyup, öbür bölümlerle bağ kurmadan bir değerlendirme yapılması bizi yanılgıya götürebilir. O konuda da küçük bir uyarıda bulunmak istedim.

Bülent Tanör üç ana bölümden oluşturmuştu raporunu. Bu bölümleri ben de aynen koruyarak, hatta alt başlıkları çok da fazla değiştirmeden bir iki küçük değişiklikle sınırlı tutarak benimsedim. Önce siyasal boyuta göz atmak gerekiyor idi. Siyasal partiler, seçim, yasama organı TBMM ile ilgili sorunlar, yürütme organı ile ilgili sorunlar, yürütme organı içinde belki sistem tartışması, yani parlamenter sistemden vazgeçilecek mi, vazgeçilmeyecek mi tartışması. Yürütme organı içinde aynı zamanda kamu yönetiminin re-organizasyonu,

sivilleşme sorunu, olağanüstü yönetim biçimleri. Daha sonra insan hakları, ondan sonra da yargı ile ilgili, hukukun üstünlüğü ile ilgili bölüm.

Siyasal partilere göz attığımızda, son 10 yıl içinde siyasal partilerle ilgili olarak kurumsal yapının önemli ölçüde değiştirildiğini gözlüyoruz. Türkiye çok kolay siyasi parti kapatan bir ülkediydi. Artık yasada ve anayasada yapılan değişikliklerle siyasal partilerin kapatılması önemli ölçüde zorlaştırılmıştır. Kapatılma şartları belirlenmiştir. Siyasal partilere tanınan kurumsal güvence güçlendirilmiştir. Aynı şeyi siyasal partilerle ilgili bireysel haklar bakımından söylemek pek kolay görünmüyor. Çünkü siyasal partiler hukukumuz parti üyeliğini tam anlamıyla güvence altına almış değil. O alanda bazı sorunlar var, ama benim genel olarak gözlemlediğim şu Türkiye’de siyasal partilerle ilgili olarak: Siyasi Partiler Kanunu eğer gözden geçirilecekse, bunun tümünden ve yeni bir bakış açısıyla ele alınması kaçınılmaz görünüyor. Siyasi Partiler Kanunu’nda, anayasa değişikliklerine paralel olarak birçok değişiklik yapıldı. Hala bir iki değişiklik yapılması gerekiyor elbette. Ama galiba yeni bir anlayışla bakmak lazım. Bir kere, zaten bu kanun paramparça bir kanun haline gelmiştir. Çok uzundur. İçi boşalmış maddeleri vardır. Kendi iç bütünlüğünü ve hukuk sisteminin içine entegrasyonunu kaybetmiştir. Yenilenirken ne olmalı? Burada iki temel sorun var. Siyasal parti özgürlüğünün kurumsal olarak güvence altına alınması. Partili olma hakkı, siyasal parti kurma, üye olma, üyelikten ayrılma gibi bireysel hakların tam olarak güvence altına alınması, ama aynı zamanda da siyasal partilerin iç işleyişine çok da fazla müdahale edilmemesi. Çünkü siyasal partilerin kendi iç düzenlerini onların kendilerinin kurmasına olanak sağlayacak bir hukuksal yapıya ihtiyaç görünmektedir.

Seçim sistemine geçerseniz; Türkiye’de bugün geline nokta, demokratik seçimlerin yapılması konusunda çok ciddi bir sorun yoktur. Seçimler gerçekten oylama gizli, sayım açık, yargı güvencesi altında, genel oy ilkesinin, eşit oy ilkesinin uygulandığı bir yapı içinde sürdürülüyor. Seçimler de belli düzenli aralıklarla yapılıyor. Bu durum, birçok siyasetçi tarafından, Türkiye’nin demokratik olduğunun bir göstergesi olarak da sunuluyor. Tabii demokrasi sürekli ve düzenli seçimlerin yapılmasından ibaret olsaydı bu doğru olurdu. En azından bir bölümü itibariyle doğrudur, fakat seçim sisteminden kaynaklanan sorunlar var. Çünkü temsili demokrasi seçim demekse, seçimin adil bir temsili sağlaması gerekir. Türkiye’de seçim sistemi adil değildir. En son seçimde oyların %46’sı değerlendirilememiştir. Dolayısıyla, burada en kestirme çözüm ulusal barajın kaldırılmasıdır. Eğer kaldırılamıyorsa, bunun hiç olmazsa % 4–5 düzeyine indirilmesidir. Bunun dışında seçim çevrelerinin büyüklüğünden, milletvekilliklerinin illere, seçim çevrelerine dağıtılmasında her ile peşinen bir milletvekilliği tahsisinden kaynaklanan sorunlar da var. Bunlar da temsili adaletsiz hale getiren unsurlar olarak karşımıza çıkıyor. Bunlar düzeltilebilirse, seçimler konusundaki sorunlar önemli ölçüde aşılmış sayılabilir diye düşünüyorum.

TBMM’nin kurumsal yapısını gözden geçirdiğimizde, iki temel sorun görüyorum. Bunlardan bir tanesi yasama dokunulmazlığı, öbürü de hükümet üzerinde meclisin denetimi meselesi. Onun dışında kalan konularda bazı ilerlemeler sağlandı. Bazı küçük sorunlar da varlığını sürdürüyor, ancak dokunulmazlık ve meclis soruşturmasının etkisizliği ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Dokunulmazlıkla ilgili söyleyeceğim şudur: Milletvekilleri elbette işledikleri iddia edilen suçlardan ötürü gözaltına alınamamalı, tutuklanamamalıdır. Ancak, bunların sorgulanması ve yargılanması mümkün olmalıdır. İkincisi, eğer işlendiği iddia edilen suç, milletvekili seçimini engelleyen bir suçsa, bu da dokunulmazlık koruması altında olmamalıdır. Meclis soruşturması konusunda ise, parlamenter sistemin yapısı gereği hükümet mecliste bir çoğunluğa dayandığı için, soruşturma önergelerinin reddedilmesi kader gibidir. Bir bakanın veya başbakanın hakkında meclis soruşturması açılabilmesi için iktidarın

değişmesi gerekiyor. Bunun istisnası pek az. Genel olarak, parlamenter sistemin yapısı ve işleyişi içinde, meclis soruşturmaları reddedilir. Buna da bir çare bulmak lazım. Belki burada soruşturmayı Yüce Divan’a sevk kararı ile değil, ama soruşturmayı meclisin kuracağı komisyondan alıp, Yargıtay’ın görev alanı içine aktarmak, onun hazırlayacağı rapor üzerinden meclisin tartışmasını ve bir karar vermesini sağlamak, bir çözüm yolu olarak düşünülebilir. Bunun tartışılması gerektiği kanaatindeyim.

Yürütmeyle ilgili olarak, parlamenter sistemin korunması gerektiğini düşünüyorum. Başkanlık sisteminin, yarı başkanlık sisteminin uygun bir çözüm olmadığı kanaatini taşıyorum Bülent Tanör gibi, tamamen onun gerekçelerine katılarak. Ancak, bugünkü yapı içinde cumhurbaşkanına tanınan yetkilerin, klasik parlamenter sistemde kabul edilmesi mümkün olmayacak ölçüde geniş olduğu kanaatindeyim. Bunların daraltılması gerekir. Cumhurbaşkanı, sembolik bir devlet başkanı konumuna çekilmelidir. Bunu yaptıktan sonra, elbette cumhurbaşkanı ile ilgili öbür düzenlemeler yapılabilecektir. Cumhurbaşkanının seçimi vs. konusunda herhangi bir sorun olduğu kanaatinde değilim. Yapılan son tartışmalardan sonra, bugünkü anayasa ve hukuk kuralları çerçevesi içinde, hukuki açıdan hiç bir sorunun bulunmadığını, bu meclisin de bir cumhurbaşkanı seçme bakımından meşru bir meclis olduğunu, toplantı yeter sayısı ve karar yeter sayısı konularının birbirinden ayrılarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemekle yetineyim.

Tabii yürütme organı deyince, sadece bakanlar kurulunu anlamak yetersizdir. Ona bağlı bir de kamu yönetimi var. Kamu yönetiminde bir yandan merkeze bağlı bir yönetim, bir yandan da yerinden yönetim kuruluşları var. Burada bazı sorunlar olduğu apaçık ortada. Bu sorunlar değişik bakımlardan ortaya çıkıyor. Bir kere, Türkiye’de kamu yönetimi örgütlenmesinde çeşitli bakanlıkların örgütlenmeleri bakımından tam bir uyum, klasik parlamenter sistemin şemasına uyan bir yapı söz konusu değil. Şunu söylemek istiyorum: Milli Savunma Bakanlığı ile onun dışında kalan bakanlıkların kuruluşları arasında fark var. Kamu hizmetleri bakanlıklara bölünmüştür. Bakanlıklara bağlı bir merkezi örgüt o kamu hizmetlerini yürütür. Ama bunların başında bakanlar vardır. Yani siyasetçiler vardır, seçilmişler vardır. Seçilmişlerin görevleri, yetkileri demokratik bir sistem içinde bellidir. Onlar siyasal tercihleri yaparlar. Kamu yöneticileri de, o siyasal tercihleri idari kararlara dönüştürerek uygularlar. Siyasal tercihlerin oluşturulmasında, elbette her siyasetçi, bakanlığı içinde görev yapan bürokrasi ile işbirliği yapar. Ama sonuç olarak, siyasal tercihi kendisi yapar. Bu yapı Milli Savunma Bakanlığı içinde yoktur ve bu kamu yönetimi içinde birliği, bütünlüğü bozmaktadır. Bunun mutlak surette yeniden düzenlenmesi gerekir. Burada sorun, genelkurmay başkanının kime ve hangi ölçüde, biçimde bağlı ve tabi olacağı meselesidir. Milli Güvenlik Kurulu’nun konumu, görevi, yetkileri meselesidir. Milli Güvenlik Kurulu ile ilgili olarak, Bülent Tanör raporu hazırladığında, toplumun belli bir kesiminden çok ciddi eleştiriler ortaya çıkmıştır. Denmiştir ki, “Türkiye’nin bugünkü koşullarında böyle bir şey istenebilir mi? Türkiye’nin şartları farklıdır.” Aslında o günden bu yana yaşadığımız 10 yıl içinde, bu alanda bazı değişiklikler yapıldı. Sorun tam olarak çözülebilmemiş değil, ama kıyamet de kopmadı. Yani Türkiye’nin özel şartları öyle çok ciddi sorun yaratmadı. Başka alanlarda da bunu yaşadık. Bülent Tanör’ün biraz sonra değineceğim dil konusundaki yasakların kaldırılması ile ilgili önerisi de büyük tepkiler çekmişti. Bütün bu yasaklar şimdi kaldırıldı. Ama Türkiye bölünmedi. Demek ki, bu kaygılar belki de gerçekten var olan kaygılar olmaktan çok, belli amaçlar için kullanılan kaygıların gibi ortaya konulan meseleler olarak karşımıza çıkabiliyor. Milli Güvenlik Kurulu ile ilgili önemli gelişmeler oldu. Yapısı değişti. Sivillerin ağırlığı artırıldı. Kararlarının hükümet üzerinde yaratacağı ağırlık azaltıldı. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu’nda yapılan değişiklikle Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nin rolü çok sınırlandı. Çünkü Milli Güvenlik Kurulu’ndan çok, Milli Güvenlik

Kurulu Genel Sekreterliği önemli bir işlev üstlenmiş durumdaydı. Burada ciddi iyileştirmeler gerçekleştirildi. Bunlar yeterli midir? Kanaatimce, tabii ki milli güvenlik konusunda ve başka konularda, siyasetçiler her zaman bürokratlarına danışacaklardır. Danışma kurulları olacaktır, konseyler olacaktır. Elbette birlikte çalışılacaktır. Ama bunun başka biçimlerinin bulunması, öyle zannediyorum ki, daha doğru olacaktır.

Kamu yönetimi ile ilgili olarak, merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkilerinin ve yerinden yönetim kuruluşlarının yapısının mutlak surette yeniden düzenlenmesi gerekir. Ama bu bir anayasa değişikliği gerçekleştirilmeden sağlanamaz. Geçtiğimiz dönemde, siyasal iktidarların yerel yönetimler konusunda reform yapma iddiası ile ortaya çıktıklarını gözlemledik. Yasa tasarıları hazırlandı. Bazıları kabul edildi, bazıları geri çekildi. Ama her defasında ya anayasaya tam uyum sağlanmadığı için bazı yasa tasarılarının geri çekildiğini gördük, ya da yasalaşan metinlerin Anayasa Mahkemesi'nin denetimiyle karşı karşıya kaldığını gördük. Bana göre demokrasi yerelleştirilmelidir. Merkezin ağırlığı azaltılmalıdır, yeniden bir yapılanma kurulmalıdır. Ama bu, bütün unsurlarıyla birlikte yapılması gereken bir şeydir. Merkezin yetkilerinin, başka alanlarda hiçbir düzenleme ve değişiklik yapılmadan yerel yönetimlere aktarılması, yerel kaynakların talanına yol açabilir. Böyle bir risk vardır. Bunu önlemek için de, dört dörtlük bir reformun denetimiyle, katılımıyla, özellikle katılımcı demokrasinin bütün mekanizmalarının devreye sokulması suretiyle yapılması gerektiği kanaatini taşıyorum.

Olağanüstü yönetim biçimleriyle ilgili olarak, Bülent Tanör'ün önerilerinin hiçbirisi gerçekleşmemiştir. Ne anayasada gerekli değişiklikler yapılmıştır, ne de yasalarda. Sadece Sıkıyönetim Kanunu'nda bir iki küçük değişiklik oldu. Ama tuhaf ve biraz ironik bir değişiklik oldu. İktidar ve muhalefetin katkılarıyla, olmayan bir olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamesinin bir hükmü TBMM'de değiştirildi. Olağanüstü hal kalkınca, olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameleri yok olur, korunmaz. Bir daha ileride olağanüstü hal ilan edilirse korunamaz. O kanun hükmünde kararnamelerden birinin bir maddesini değiştirerek, demokratikleşme yönünde olumlu bir adım atıldılar. Gözaltına alınmayla ilgili bir hükümdü, süreyi azalttılar. Türkiye'de olağanüstü hal önemli bir meseledir. Türkiye, cumhuriyet tarihinin neredeyse yarısını olağanüstü yönetim biçimi olarak yaşamıştır. Dolayısıyla, şu anda olağanüstü hal sıkıyönetim uygulaması yok diyerek bu konuyu küçümseyemeyiz. Mutlak surette, o konuda hem anayasada, hem de yasalarda değişikliklerin yapılması gerekmektedir.

İnsan hakları alanında çok önemli değişiklikler gerçekleştirildi. Belki de Bülent Tanör'ün raporlarında ortaya konulan önerilerin önemli bir bölümü gerçekleşti. Eksiklikler yok mu? Var. Düşüncenin ifadesi özgürlüğünün önünde hala sınırlamalar var. Bilim özgürlüğünün önünde hala sınırlamalar var. Basın özgürlüğünün önünde hala sınırlamalar var. Sendikal özgürlükler konusuna hiç girilmedi. Siyasal iktidarlar, ne yazık ki, bu alanı yok varsayıyorlar galiba. O alanda bir demokratikleşme sağlanamadı. Dolayısıyla, önemli gelişmeler sağlanmış olsa bile, eksikliklerin bulunduğunu belirtmekle yetineyim. Ama sonuç olarak, demokrasiyi biz bir süreç olarak kabul ettiğimize göre, zaten eksikliklerin herhangi bir gün tamamen giderilmesini beklemeyeceğiz.

Şartlar değiştikçe, bu değişen şartlardan doğan yeni eksikliklerden söz edeceğiz. En az değinilen konu yargı alanıdır. Türkiye'de, ne yazık ki, yargı reformu yapılamamıştır. Birkaç açıdan yapılamamıştır. Birincisi, yurttaşların, yargı organına başvurmasının önünde yer alan engeller vardır. İkincisi, yargı yolunun kapatıldığı alanlar vardır. Yani devletin bazı işlemleri ile ilgili olarak yargı denetimi yapılamamaktadır. Hem idari yargının işlemeyeceği anayasanın

öngördüğü alanlar vardır, hem de olağanüstü hal kanun hükmünde kararnameleri gibi düzenlemeler mevcuttur. Askeri yönetimin 1980’den sonra yürürlüğe koyduğu metinlerin yargı denetimini olanaklı kılan Anayasa’nın geçici 15. maddesindeki değişikliği, tabii ki çok iyi bir gelişme olarak burada not etmemiz gerekir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kaldırılmış olması olumlu bir gelişmedir. Ama askeri yargı yerinde durmaktadır. Askeri yargı, yargıç güvencesi ve yargı bağımsızlığı açısından çok ciddi sakıncalar taşıyan bir yargı düzenidir. Anayasa Mahkemesi’nin yapısı bana göre mutlak surette gözden geçirilmelidir. Artık belki iki dairesel bir Anayasa Mahkemesi öngörülmelidir: bireysel başvuru hakkının tanınması sonucunda bireysel başvuruları değerlendiren bir mahkeme ve norm denetimi yapan bir başka daire. Ayrıca Anayasa Mahkemesi üyeleri seçiminin cumhurbaşkanının tekelinden çıkartılması gerekmektedir. Hatta sadece Anayasa Mahkemesi üyelerinin değil, bugün yüksek yargı organları üyelerinin seçiminde cumhurbaşkanına tanınan yetkinin mutlak surette gözden geçirilmesi gerekir, cumhurbaşkanına belki bir kontenjan tanınabilir Anayasa Mahkemesi’nde. Ama öbür mahkemelerde, Yargıtay, Danıştay’da üyelerin kendi genel kurullarınca seçiminin sağlanması ve 1961 Anayasası’nın düzenlemesine geçilmesi gerektiği kanaatini taşıyorum.

Söylenecek çok şey var tabii. 250 sayfalık bir raporu bu kadar kısa bir sürede anlatmak mümkün değil ama son olarak şunu söyleyeceğim. Hala 1982 Anayasası yürürlükte. Bu anayasa askeri rejimin anayasasıdır. Bu anayasanın yürürlükten kaldırılması ve toplumun bütün kesimlerinin geniş bir şekilde tartışacağı ve yapılmasına katılacağı yeni bir anayasanın mutlak surette hazırlanması gerektiği kanaatini taşıyorum ve sözlerimi burada bitiriyorum.

Pekin Baran:

Ben de Prof. Üskül’e teşekkür ediyorum. Hepsini birbirinden önemli muhtelif konulara değindi. İlk sözü Prof. Dr. Süheyl Batum’a veriyorum.

Prof. Dr. Süheyl Batum:

Teşekkür ederim. Ben de ilk önce TÜSİAD’ın tüm yöneticilerine iki yönden çok teşekkür etmek istiyorum. Birincisi, Bülent Tanör’ün raporunu 10 sene sonra tekrar Zafer Üskül vasıtasıyla canlandırdıkları için ve demokrasinin neresinde olduğumuzu görmemize tekrar yardımcı oldukları için. İkincisi de, ben İstanbul Üniversitesi’nde asistanken bize kaç defa evini açan, yemek yediğimiz, içkiler içtiğimiz ve bize tartışma imkanı yaratan Öget Ablayı çok uzun zaman sonra da olsa tekrar görme fırsatını verdikleri için gerçekten teşekkür ederim.

Demokratikleşmede 130 yıl. Çok önemli bir yürüyüş gerçekleştirildi bu demokratikleşmede. Zaten burada yapılanları ve yapılamayanları görüyoruz. Gerçi hemen şunu söylemek istiyorum. Ben 90’lı yıllarda demokrasi konusunda bugünkünden çok daha umutluydum. Çünkü Türkiye’de siyasal kültürün değişmeye başladığını zannediyordum, düşünüyordum. TÜSİAD ilk defa demokrasi konusuna el atmıştı ve artık tamam diyordum. Türkiye’de iktidarları denetleyecek önemli güçler çıkıyor yavaş yavaş, olması gerektiği gibi diyordum. AB umudu vardı. AB’nin Türk hukukunu gerçek anlamda demokratikleştirmede etkisi olacağını düşünüyordum. Hatta Bülent Tanör ile bir konuşmamız olmuştu. Ben de o zaman Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne çok önem veriyordum. O da ülkenin demokratikleşmesi açısından iç dinamikler çok etkindir bir ülkede diyordu. Ben de diyordum ki, AB bize demokrasiyi verecek, gideceğiz. Çok uğraşmaya gerek yok diye düşünüyordum. Şimdi o 90’lardaki umutlu halimden biraz geriye düştüğümü de çok açıklıkla ifade edeyim. Artık Türkiye’ye demokrasinin bildiğimiz anlamda gelebileceği konusunda gerçek tereddütlerim

var. Bülent Tanör'ün raporu gerçekten o dönem için çok önemli bir rapordur. Söylenemeyecekleri söylemiş, eleştirilemeyecekleri eleştirmişti. Bence ondan da önemlisi şunu yapmıştı: Türkiye'de o döneme baktığımızda, bir röntgen çekmişti. Tıbbi terim bu mudur bilmiyorum. Ama şunu söyleyeyim, bir olayı bütünüyle görmemizi sağlamıştı. O zamana kadar, biz belirli yerlere nokta atışları yapardık. O bütünü görmemizi sağladı. Bana göre bu çok önemliydi. Çünkü dikkat ederseniz, 1980 öncesinde de harika bir demokrasimiz olduğunu zannediyorduk. Hangi siyasi partiye sorsanız "biz güzel bir demokrasiyiz" diyordu. 90'lı yıllarda da biz kendimizi çok iyi bir demokrasi addediyorduk. Ama o sırada, faraza, toplu suçlarda gözaltı süresi 15 gündü, olağanüstü hal bölgesinde de 30 gündü. O zaman da dil yasağı vardı. O zaman da MGK yetkileri aynen devam ediyordu. O zaman da anayasada haklara getirilen inanılmaz sınırlamalar vardı. Ama kime sorsak, biz demokrasiydik.

Bülent Tanör'ün raporunun birinci özelliği, her şeyi bütünüyle görmemize sebebiyet vermiştir. Demokratik olan veya olmayan siyasal sistemi bütünüyle görmek. Oysa ayrı ayrı baktığımızda, belki çok dikkatimizi çekmeyen, belki de "ne var bunlarda" dediğimiz birçok küçük kuralın, küçük düzenlemelerin ve ibarelerin ne kadar sorunlu bir yapı ya da bütün yaratabileceğini göstermişti. Bu açıdan çok önemliydi.

İkinci önemi de, ki çok değerli Zafer Üskül'ün raporu da bunun tekrardan tartışılmasına sebebiyet verecektir, kavramları yerli yerine oturtmamızda bize çok yardımcı olmuştu Bülent Ağabey'in raporu, 1997 yılında. Kavramları yerli yerine oturtmak çok önemli bir şey. Biz bunun şu anda bile önemini anlamıyoruz belki. Alice Harikalar Diyarında'nın ikinci kitabı vardır. Bu kitapta Alice, Humpty Dumpty ile karşı karşıya kalır. Humpty Dumpty'nin bir özelliği vardır. Bütün anlamları değiştirir, hiçbir şey anlamazsın. Söyledikleri kelimeler senin söylediklerini ifade etmiyordur. Sonunda Alice "neden böyle söylüyorsun" dediğinde, "bu aynı zamanda kimin patron olacağını da gösterecek, kimin hakim olacağını da gösterecek" der. İşte Türkiye'de son 10 yıldır yapılan şeylerden bir tanesi de, hakim ideolojinin ya da hakimleştirilmeye, egemenleştirilmeye çalışılan bir ideolojinin Türkiye'nin bütün kavramlarını değiştirmeye çalışması. Şimdi bakıyorum, Türkiye'de laiklik diyoruz, ne anladığımızı hiç birimiz bilmiyoruz. Laikliğin bir tanımı var mıdır? Vardır tabii. Ama sorsan herkes bir şey söylüyor. Neden? Çünkü kavramların içini boşaltmaya başladık. Çünkü içini birileri dolduracak. Bugün demokrasi diyoruz. Demokrasi dediğimiz zaman, tek anladığımız şu: Bir meclis var. İçinden bir iktidar çıktı. Daha ne istiyorsunuz? O nasıl seçildi, ne zaman seçildi, ne şekilde seçildi, hangi seçim sistemiyle seçildi, demokraside başka unsurlar var mı? Yok. Yani kavramları yerine oturtmaya çalıştığını gördüm Bülent Tanör gibi, Zafer Üskül'ün de.

Raporun hepsini okudum. 152'inci sayfada çok güzel bir şekilde değinilmiş. Türkiye'de özgür seçimler belli aralıklarla yapılıyor. Türkiye, demokratik bir ülkedir diyorlar. Bu olsa, evet ilk cümle bakımından haklı ama bu demokratik olmanın, demokrasinin ölçütü değildir diyor. Halbuki bugün gazetelere açın bakın. Demokrasinin ölçütü bir iktidar olmaz. Hele teki olursa tam demokrasiyiz, yani koalisyonuz olursa. Türkiye'de kavramlar inanılmaz! Siyasal partiler için bir tanım vermek gerekirse, şöyle veririm diye düşünmüştüm: Her türlü değer dağıtılmasında aracılık eden, kendi değiştirdiği ihale yasalarına dayanarak yaptığı ihaleler aracılığıyla maddi imkanları da tek başına dağıtan ve kendi içlerinde inanılması güç bir anti-demokratik işleyişle çalışan kuruluşlar. Parti nedir dediğimizde, biz bunu algılıyoruz. Oysa, demokratik bir sistemde partiler bu mudur? Hayır değildir. Bize herkes böyle söylüyor. Hayır değildir.

Bülent Tanör'ün raporu ve Zafer Üskül'ün de devam ettirdiği rapor bana göre söylediğim gibi iki şeye çok yaramıştır. Birincisi, bütünüyle görmek. İkincisi, kavramları yerli yerine oturtmak. Bu raporların Türkiye'ye bir katkısının olması gerektiğini düşünüyorum. Tekrar bütünü olduğu gibi görmeye başlamalıyız. Bu bütünün tamamına baktığınızda, Türkiye'nin yapması gereken çok iş var. Bugün Türkiye'ye bir bütün olarak baktığınızda, o kavramların içerisini boşaltma veya belirsizleştirme çabalarına rağmen, 10-15 yıldır bunun aralıksız sürdürülmesine rağmen... Mesela size bir örnek daha vereyim. 1961 Anayasası'na "çok demokratik bir anayasa" derdik. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi de neydi? İktidarın kullanılmasını dağıtmıştı. Özerk kuruluşlar getirmişti. Anayasa Mahkemesi denetimi getirmişti. Bugün onların aldığı ad şu: Seçilmişleri engellemeye çalışan bürokratik kuruluşlar. Kavram değişti.

Türkiye'ye bu tür bütünü gören çok değerli hukukçuların elinden geçmiş önemli raporlar yine lazımdır. Çünkü bana göre, Türkiye, anladığımız biçimde, yüzyıllardan beri olduğu biçimiyle katılımcı, paylaşımcı, özgürlükçü bir demokrasi kesinlikle ve kesinlikle değildir. Türkiye şu anda en tepede oturanın her türlü değere sahip olduğu ve bu değeri vermesinin kendi elinde olduğu bir "kaptan köşkü demokrasisi"dir. Bunun karşısında ise, maalesef hiçbir güç yoktur. Demokraside biz okulda da anlatıyoruz. Nedir demokrasi? Demokrasi bir siyasal örgütlenme modelidir, bir siyasal rejimdir. Bunun içinde mutlaka ne olacak? Katılma olacak. Bizdeki seçimlere bakın. Bizdeki parti sistemine bakın. Neyin katılması? Kimin katılması? Nereye katılması? Seçim sistemine bakın. % 10 barajlı, % 50'nin parlamento'ya yansımadağı bir seçim sistemiyle yapılan bir katılım aracı. Başka hiçbir katılım imkanı yoktur. Beş yılda bir, isterlerse 4.5 yılda bir, isterlerse 4 yılda bir oy kullandığımız bir sistem. Katılması yok. Yıllardan beri bu tartışılıyor.

Temel hak ve özgürlükler. Evet, bu alanda AB'nin büyük katkılarıyla biraz ilerleme oldu. Ben 1980 yılında İstanbul Üniversitesi'ne asistan olmuştum. 1980 yılında tartıştığımız bir şey vardı. 10 yıllık da süreci vardı. Genel sınırlama maddesi olmalı mıdır, olmamalı mıdır? Tam tamına 30 yıl boyunca bunu tartıştık. Her seferinde bütün siyasal iktidarlar da dediler ki, hayır, genel sınırlama maddesi kalkamaz. Hatta Bülent Tanör raporda da söyleyince "olur mu böyle saçmalık" dediler. Sonra bir gecede, parlamento nasıl yaptıysa hiç tartışmadan kaldırdı. Onda da tabii ki AB'ye şükranlarımız sonsuz. Ama çok fazla gelişmedi.

Çoğulculuk. Sadece ideolojik çoğulculuk diye almayın. Dünyanın her ülkesinde demokrasisinde siyasal iktidarı denetleyecek iradenin oluşmasına katkıda bulunacak kuruluşlar vardır. Bugün bizim seçilmişleri engellemeye yönelik bürokratik kuruluşlar dediğimiz... Nedir bunlar? Sivil toplum örgütleri, sendikalar, hatta TÜSİAD. Siyasal iktidara şu anda ne kadar etkin olabiliyorlar? Ne kadar siyasal iktidarla gerçek anlamda ters düşebilme cesaretini göstermek mümkün olabilir Türkiye'de? Basın. İkinci meclis. Yargı. Özerk kuruluşlar. Bağımsız idari otoriteler. O bakımdan ben tekrar TÜSİAD'a çok teşekkür ediyorum. Bülent Tanör'e şükran borçlu olduğumuzu düşünüyorum. Zafer Üskül'e bunu devam ettirdiği için çok teşekkür ediyorum. Bunları bütünüyle göreceğiz. İnşallah bir gün ben de yanılacağım. Biz görmesek bile, çocuklarımız daha demokratik, daha işleyen, partilerin gerçek anlamda aracı kuruluşlar olduğu, iktidarların kendi ideolojilerini tek geçerli ideoloji diye bütün kanallara yaymaya çalışmadıkları, gerçek katılımcı, paylaşımcı, özgürlükçü bir demokraside yaşama fırsatını buluruz. Hepinize saygılar sunarım.

Pekin Baran:

Ben de sayın rektörümüze, pek de iyimser olmamakla birlikte, son derece etkili eleştirileri için teşekkür ederim. Şimdi sözü Sayın Prof. Dr. Ergun Özbudun'a veriyorum.

Prof. Dr. Ergun Özbudun:

Teşekkür ederim. Sayın başkan, değerli konuklar. Her şeyden evvel elbette raporun yazarı değerli meslektaşım Sayın Prof. Dr. Zafer Üskül'ü bu çabasından dolayı kutluyorum. Ayrıca, TÜSİAD'ın sayın yöneticilerine de bu faaliyeti organize etmelerinden ve raporun yazılmasını desteklemelerinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Çünkü gerek raporun öncülleri rahmetli Tanör'ün çalışmaları, gerek onun Sayın Üskül tarafından güncelleştirilmesi Türkiye'de demokrasinin pekişmesi sürecine mutlaka önemli katkılarda bulunmuştur. Buna inanıyorum.

Bu raporda Sayın Üskül'ün belirttiği tespitler ve önerilere katılmamak mümkün değil. Bunların bazılarını biraz daha ayrıntılı şekilde değineceğim. Fakat bugün ben hukukçu şapkamdan ziyade siyasal bilimci şapkamla konuşmayı tercih ediyorum. Bunun nedeni de şu: Bugün Türkiye'de demokrasinin konsolidasyonu önündeki engellerin artık hukuki olmaktan çok, siyasal ve psikolojik olduğuna inanıyorum. Tabii bununla "hukuk alanında artık hiçbir iyileştirmeye lüzum kalmamıştır" gibi savunulması mümkün olmayan bir iddia ileri sürmüyorum. Biraz sonra değineceğim gibi, hukuk alanında da elbette yapılması gerekli hatta zorunlu birtakım iyileştirmeler vardır. Fakat hukuk alanında son 4-5 yılda çok önemli mesafeler alındı. 2001 ve 2004 anayasa değişiklikleri ve onlara paralel olarak çıkarılan uyum paketleri gerçekten Türk kamu hukuku bakımından bence devrimci nitelik taşıyan adımlardır. Bunlar herhalde, Türkiye'de demokrasinin standartlarının yükseltilmesi ve evrensel standartların yakalanması bakımından büyük bir mesafe alındığının göstergesidir. Burada birkaç problem alanına değinecek olursak, Sayın Üskül evvela raporunda sonra buradaki sunuşunda partiler alanından bahsetti. Buradaki tespitlere tamamıyla katılıyorum. Konsey döneminin ürünü olan Siyasi Partiler Kanunu, birtakım değişiklikler geçirmiş olmakla birlikte, bugün çağ dışı, arkaik bir kanun olma hüviyetindedir. Her şeyden evvel, bu kanun aşırı ayrıntılı bir düzenleme yapmak suretiyle, bütün siyasal partilere tek tip bir örgütlenme empoze etmiştir. Batı ülkelerinde partiler demokratik kurallar çerçevesinde kalmak şartıyla kendi iç örgütlenişini ve faaliyetlerini kendi özgür iradeleriyle belirlerler. Bizde ilçe yönetim kurulunun kaç kişiden oluşacağı bile kanun mevzuudur. Bir defa bu kanunun yeni ve liberal bir anlayışla baştan yazılmasında büyük isabet vardır.

Fakat daha da acil olan bir konu, parti yasaklarıyla ilgilidir. Anayasanın değiştirilmesinden sonra, 1995 değişikliğinden sonra Siyasi Partiler Kanunu'ndaki birçok yasaklar anayasa ile de uyumsuz hale gelmiştir. Bugün, mesela, bir partinin federal devlet sisteminin kurulmasını savunması kapatılma sebebidir. Bu hala Siyasi Partiler Kanunu'nda duruyor. Bir partinin diyanet işleri başkanının devlet teşkilatı dışına çıkarılmasını savunması, yani başka bir tür laiklik modelini savunması keza bir kapatma sebebidir. Bir partinin bir azınlığın varlığını ileri sürmesi kapatma sebebidir. Herhangi bir belgesinde veya seçim faaliyetinde Türkçe'den başka bir dil kullanması kapatma sebebidir. Bunları çoğaltmaya lüzum yok. Bu gibi çağ dışı yasaklar siyasal partiler kanununda hala kalmaya devam ediyor. Bu işin hukuki tarafı. Fakat partiler üzerinde konuşacak olursak, bizde genellikle şöyle bir beklenti ve ümit var. Siyasal partiler parti içi demokrasiden yoksunlar. Çok doğru. Ama yeni bir Siyasi Partiler Kanunu yapalım ve parti içi demokrasiyi güçlendirelim ya da geliştirelim. Ben bunu siyasal bilimci hüviyetimle, maalesef, gerçek dışı ve naif olarak görüyorum. Sayın Batum'un hilafına şunu diyebilirim ki, Roberto Michels kitabını 1911'de yazdı ama bugün dahi hemen hemen bütün

partiler az veya çok oligarşik eğilimler taşırlar. Mesele, bir derece farkıdır. Kimi daha çok taşır, kimi daha az taşır. Türkiye'nin tarihinden, toplum yapısından, siyasi geleneklerinden gelen etkenlerle, Türkiye'de bu aşırı ölçüdedir. Lider hakimiyeti bugünün olayı değildir. Çok partili hayata geçtiğimiz günden bugüne kadar istisnasız her parti liderin aşırı kişisel hakimiyeti altında olmuştur. İnönü, Menderes, Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş, Özal ve bugün Tayyip Erdoğan. Dolayısıyla, hukuk kurallarıyla kolay kolay değiştiremeyeceğimiz bir durum vardır. Diyelim ki, üyeliği daha sağlam bir teminat altına alalım. Bir parti ihraç ederse, zaten bugün de o imkan var, üye mahkemeye başvursun. Bir defa yargı organlarını siyasi sürece bu kadar fazla karıştırmanın doğru olacağına kani değilim. İkincisi, tamam o şahıs üyelikten ihraç işlemini iptal ettirdi ve döndü. Parti içinde etkisi ne olacaktır? Gene dışlanmış olarak kalacaktır ve hiçbir etkisi olmayacaktır. Bu misalleri uzatmak istemiyorum, fakat şunu vurgulamak niyetindeyim. Parti içi demokrasinin yasalarla kurulması mümkün değildir. Yasalar buna bir ölçüde yardımcı olabilir, fakat bu amacı sağlayamaz. Bunun sağlanabilmesi, biraz sonra yapacağım yorumlarda vurgulayacağım gibi, sağlam bir demokrasi kültürünün topluma egemen olmasına bağlıdır.

Seçim konusu ile ilgili olarak gene Sayın Üskül'ün tespitlerine katılmak mümkün. Elbette gerçek bir seçim adaletsizliği var. Fakat özellikle bir bölgemizi, güney doğu bölgemizi etkileyen bir seçim adaletsizliği var. 2002 seçimlerinde Diyarbakır'da bir parti % 65 oy almıştır ve sıfır milletvekili çıkarmıştır. AKP % 15 civarında oy almıştır ve 8 milletvekili çıkarmıştır. CHP % 5 oy almıştır ve 2 milletvekili çıkarmıştır. Buna benzer bir tablo Şırnak'ta, Hakkari'de, Batman'da var. Daha az derecelerde diğer güney doğu illerinde de var. Buna çare, ya seçim barajını tümünden % 5'e veya % 4'e indirmek olabilir, ya da Alman seçim kanununda olan ve benim birkaç ay evvel Anayasa Mahkemesi sempozyumunda savunduğum ve bölgesel adaletsizlikleri gideren bir sistem olabilir. O da, bir parti birden fazla seçim bölgesinde en çok oyu aldığı takdirde, onu % 10 barajından muaf tutmak ve aldığı oy oranında parlamentoda temsiline imkan vermek. Almanya'da kullanılan sistem budur. Üç seçim çevresinde seçimi kazanan parti % 5'lik baraja tabi olmamaktadır. Bu nedenle Doğu Almanya'nın eski komünist partisi ki bugün adını değiştirmiştir, Bundestag'da temsil edilme olanağına sahip olmaktadır.

Raporda ve sunuşunda Sayın Üskül'ün belirttiği cumhurbaşkanının statüsü ve yetkileriyle ilgili tespitlerine de tamamen katılıyorum. 1982 Anayasası'nın normal bir parlamenter sistemden sapan, fakat cumhurbaşkanını halka seçtirmemesi dolayısıyla bir yarı başkanlık sistemi de olmayan, garip bir melez sistem meydana getirdiği bilinmektedir. Bu sistemde siyaseten ve cezaen sorumsuz olan cumhurbaşkanı, yasama, yürütme ve yargı alanında geniş yetkilerle donatılmıştır. Bu siyaset literatürü bakımından ve siyasi uygulama bakımından ciddi bir anomalidir. Çünkü sistem hiçbir yere tam manasıyla oturmamaktadır. Burada elbette parlamenter rejimin ruhuna aykırı olarak, cumhurbaşkanının bir denetim mekanizması olması düşüncesi rol oynamıştır. Sayın Evren zaten anayasanın kabulüyle birlikte 7 yıllık bir süre için cumhurbaşkanı seçilmişti. Yedi yıl bu makam eski bir askerin elinde olacaktı. Muhtemelen daha sonraki seçimlerde de gene Konseyce kurdurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin umulan çoğunluğu sayesinde, gene bu makamın askeri elitler veya ona çok yakın kişiler tarafından kontrol edileceği ve bunun siyasiler üzerinde bir denetim mekanizması olarak kullanılacağı ümit edilmişti. Bu plan Anavatan Partisi'nin 1983 seçimlerini kazanmasıyla bir ölçüde aksadı. Fakat sorumsuz cumhurbaşkanının geniş yetkileri gibi bir anomali anayasamızda kalmaya devam etti. Bunun iki yoldan çözümü mümkün. Ya geniş yetkili cumhurbaşkanını halka seçtirirsiniz ve ona demokratik meşruluk kazandırılırsınız. Buna Sayın Üskül gibi ben de çok karşıyım ve karşı olduğumu 20 küsur yıldır her forumda ifade ediyorum. Sakıncalarına girmeyelim, hepimiz biliyoruz. İkinci çözüm ise, cumhurbaşkanının

parlamentar rejimle bağdaşmayan yetkilerini kaldırmak ve onu normal bir parlamentar devlet başkanı düzeyine getirmektir. Özellikle, konuşmasının sonunda Sayın Üskül'ün ifade ettiği gibi, yüksek yargı mensuplarını atama yetkileri tümüyle kaldırılmalıdır. Belki Anayasa Mahkemesi'ne bir iki üye seçme yetkisi muhafaza edilebilir. Mesela, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay cumhuriyet baş savcısını, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçme yetkisi hem yargı bağımsızlığına aykırıdır, hem de sorumsuz bir şahsa bu geniş yetkilerin verilmesi itibariyle parlamentar rejimin ruhuna aykırıdır.

Sivilleşme alanında önemli adımlar atılmıştır 2001 anayasa değişikliği ve onu takip eden Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'ndaki değişikliklerle. Fakat burada da hukukla siyasi realite tam uyum göstermemektedir. Gene bir noktada hukukun etkisinin ancak belli ölçüde olabileceği sonucuna varıyoruz. Yapılabilecek kanuni ve anayasal değişiklikler büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Fakat gene herkesin bildiği bir gerçek, bugün Silahlı Kuvvetlerin, Türkiye'nin politikasındaki batıdaki muadillerine oranla çok daha güçlü bir rol ifa ettiğidir. Gene bunun çözümü birtakım biçimsel hukuk kurallarını değiştirmek, mesela genelkurmay başkanını başbakana değil, milli savunma bakanına bağlı hale getirmek değil. Bu da biçimsel bir değişikliktir. Defakto sosyolojik olguyu değiştirmeyecektir. Bunun çaresi de gene toplumda demokratik kültürün daha yaygınlaşması, daha sağlamlaşması ve herkesçe içselleştirilmesidir.

Meclis soruşturması konusunda Sayın Üskül'ün görüşlerine katılıyorum. Elbette Yüce Divan'a sevk kararı TBMM'de olmalıdır. Çünkü bunun ciddi siyasi sonucu vardır, bakan görevinden düşer. Bunu elbette bir yargı organı yapmamalıdır. Ama komisyon soruşturması aşaması ya kısmen Meclis üyelerinden, kısmen Yargıtay ceza dairesi başkanlarından oluşan bir komisyona, ya da tümüyle Yargıtay ceza daireleri başkanlarından oluşan bir komisyona tevdi edilmelidir. Bu şekilde Meclis soruşturması üzerindeki siyasi etkiler nispeten daha aza indirilmiş olur.

Son olarak, ifade hürriyeti ile ilgili bazı görüşlerimi yansıtmak istiyorum. Bu konuda da ciddi iyileştirmeler gerçekleşmiştir. Fakat gene hepimizin bildiği bir gerçek, bu iyileştirmenin istenen ölçüde olmadığıdır. Ama burada sorun, kanun metinlerinden çok uygulamadan, savcı ve hakimlerin bir bölümünün anlayışından, zihniyetinden doğmaktadır. Mesela, TCK 301'inci madde. Türklüğe ve sayılan resmi devlet kurumlarına hakaret. Bu maddeden birçok yazar, düşünür, sanatkar, romancı son günlerde yargılandı. Kimisi beraat etti, bazıları mahkum oldu. Buna benzer hükümler, Avrupa ülkelerinin ceza kanunlarında kısmen var. Hiç değilse bazılarında. Fakat orada herhalde bir Umberto Eco'nun mahkemede süründürüldüğünü tasavvur edemezsiniz. Ama bizde oluyor bunun muadilleri. Eleştiri ile hakaret arasındaki sınır ince bir sınırdır. Eleştirinin nerede bittiğini, hakaretin nerede başladığını belirtmek her zaman kolay değildir. Dolayısıyla, siz kanunu ne kadar değiştirirseniz değiştirin burada uygulayıcıya önemli bir rol düşmektedir. Takdir yetkisi önemlidir. Dolayısıyla, hakim ve savcıların ifade hürriyeti de dahil olmak üzere demokratik değerleri ne kadar içselleştirdikleri önemlidir. Kimisi bu yönde kararlar veriyor ve çok takdir ediyorum. Hatta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarına atıfta bulunuyorlar. Ama kimisi de sonuna kadar gidiyor ve bu yargılamaya devam ediyor. 301'in metninde birtakım değişiklikler, iyileştirmeler yapılamaz mı? Yapılır. Mesela Türklük yerine -ki fevkalade geniş ve muğlak bir kavram- Türk milleti diyebilirsiniz. Ama değerli izleyiciler, bugün açılan davalar Özbek'lere veya Kazak'lara hakareten dolayı açılmıyor. Türk milletine hakaret iddiasıyla açılıyor. Bu davalar bu yüzden sona ermeyecektir Türklük yerine Türk milleti deseniz veya hakaret kastı açık olacak şekilde deseniz. Evet bu bir iyileştirme, ama hakaret kastının var olup olmadığını son tahlilde kararlaştıracak olan gene hakimdir. Dolayısıyla, hep aynı noktaya geliyoruz. Hukuki

düzenlemeler önemlidir. Ama bunun uygulanması ve bunun uygulanmasına zemin teşkil eden siyasi değerler kümesi ondan daha önemlidir. Belki bir hukukçudan bu sözleri işitmek yadırgatıcı, ama ben hukukun sınırlarını da realist olarak değerlendirmemiz gerektiğini düşünüyorum. İfade hürriyeti üzerindeki tek problem 301 değil. Örnek olmak üzere 288'inci maddeyi okuyayım. Görülmekte olan bir davayı etkileme suçu. Adli yargılamayı etkilemeye teşebbüs. Bir olayla ilgili olarak başlatılan soruşturma veya kovuşturma kesin hükümle sonuçlanıncaya kadar savcı, hakim, mahkeme, bilirkişi veya tanıkları etkilemek amacıyla alenen sözlü veya yazılı beyanda bulunan kişi 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Bunu literal olarak yorumlarsanız, lafzi anlamında yorumlarsanız soruşturma başladığından, kesin hüküm verilene kadar hiçbir yargı aşaması üzerinde fikir beyan edemeyeceksiniz. Bu ifade hürriyetine fevkalade bir darbedir, sınırlamadır. En az 301 kadar vahimdir ve hiçbir batı demokrasisinde de böyle benzer bir hükmün, bu katılıkta uygulanması mümkün değildir.

Son bir husus, Anayasa Mahkemesi'nin yapısıyla ilgili görüşlere de katılıyorum. Bir ilave: Ben Anayasa Mahkemesi'nin bir kısım üyelerinin, mesela yarısının, TBMM tarafından seçilmesinin, bu yüksek yargı organına daha büyük bir demokratik meşruiyet kazandırma açısından faydalı olacağını umuyorum. Bunun yanında, elbette, bireysel başvuru hakkının tanınmasında da fevkalade büyük isabet vardır.

Sabrınız için teşekkür ederim.

Pekin Baran:

Ben de son derece gerçekçi analizleri ve katkıları için teşekkür ediyorum. Son konuşmacımız Sayın Prof. Dr. Gencay Şaylan.

Prof. Dr. Gencay Şaylan:

Teşekkür ederim. Önce sevgili dostum Bülent Tanör'ün aziz hatırasını saygıyla andığımı söyleyerek sözlerime başlamak istiyorum. Yaklaşık 10 yıl önce hazırlanan bir rapor. Bu raporla ilgili olarak Türkiye'nin demokratikleşmesiyle ilgili olarak hukuk alanında ne tür düzenlemeler yapıldığını çok yetkin bir şekilde tartışan 1999 güncelleme raporu ve ondan sonra Zafer Üskül'ün neler yapıldı, neler yapılmadı çalışması esas tartışma konumuzu oluşturuyor. Neler yapıldı, neler yapılmadı, neden yapılmadı soruları önemli. Ama Süheyl Batum gibi, ben de şunu söylemek istiyorum. Zafer Üskül'ün raporuna bakarsak epeyce şey yapılmış. Allah AB'den razı olsun demek gerekiyor. Her şey de onların baskısıyla gerçekleştirilmiş. Bunlarla ilgili yüzlerce örnek vermek gerekir. Ceza yasası yapılırken zina ile ilgili madde nasıl değişti? Anayasayı değiştirecek güçte bir iktidar, parlamentoda “hayır zina suçtur” derken, “olmaz öyle saçma şey, AB'ye girmek istiyorsak böyle saçmalık yapma” diyorsunuz. Bu da bir ciddi demokrasi sorunu. Parlamentonuz “peki o zaman bunu değiştirelim” diyor.

Bu iki raporda da ortaya atılan düzenleme önerileri ile ilgili çok fazla bir şey söylemek mümkün değil. Katılmamak da mümkün değil. O nedenle, ben fazla da zamanınızı almadan iki noktayı dikkatlerinize sunmak istiyorum. Bunlardan bir tanesi demokratikleşmenin kültürel boyutu. Kültürel boyutunun, biçimsel boyutundan çok daha önemli olduğunu düşünüyorum. İkincisi ise, dünyanın içinde olduğu dönemde bir kriz yaşandığı kanısındayım. “Temsili demokrasinin evrensel krizi” diyebileceğimiz bir kriz. Bu da tabii Türkiye'deki demokratikleşme sorunlarını ciddi olarak etkiliyor kanısındayım. Bununla da ilgili bir iki şey

söylemek istiyorum. Yine raporlara bakarak başlayalım. Haklı olarak, demokratikleşme açısından altı çok çizilen nokta, Türkiye’de askeri bürokrasi ile seçilmiş sivil iktidarlar arasındaki ilişkiler. Bu ilişkiler Türkiye’deki demokratikleşme sorununun ister biçimsel yasal çerçevesi olsun, ister siyasal kapsam ve içeriği olsun, en önemli noktası. Belki başka ülkelerde absürd olacak tartışmalar, şimdi Türkiye’de ciddi olarak yapılıyor. “Cumhuriyete karşı demokrasi”, “cumhuriyetimizi yıktırmayalım” türünden tartışmalar. Aslında belki bunu doğal karşılamak gerek. Çünkü gerçekten askeri bürokrasinin çok güçlü bir otonomisi var. Yani seçmenden yetki almış seçilmiş iktidar, örneğin, Isparta Müftülüğü’nde çalışan bir imamı alıp, Antalya’da il turizm müdürü olarak atayabiliyor. Ama bir binbaşısı yarbay yapmak yetkisi yok. Ya da hangi alayı, hangi tümeni kim komuta edecek, buna karar verme yetkisi yok. Bu otonomi sadece bürokratik bir otonomi değil, bunun siyasal değerler, siyasal görüşlerle de ilgili boyutu var. Askeri bürokrasinin toplumsal ve politik öncelikleri var. Bir politik aktör gibi hareket ediyor. Zaman zaman da darbe yapıyor ve siyaseti yeniden biçimlendiriyor. Tabii Türkiye belli bir uygarlığın içinde yer alacaksa, ki herhalde geniş ölçüde paylaşıldığını düşünüyorum, bu uygarlığın somut ölçüsü AB üyeliğidir. Bütün bunların değişmesi lazım. Demokrasinin yerleşmesi demek bunun değişmesi demek. Ama bir taraftan da, örneğin 2007 yılında, hepimiz çok telaşlıyız. Cumhurbaşkanı seçimi var. Arkadan genel seçim var ve en azından bizim meslekten gelenleri ilgilendiren bir seçim var. YÖK başkanı atanacak 2007 sonunda, Erdoğan Teziç’in dönemi bitiyor. Demokrasisi normal işleyen bir toplumda aslında bunların sorun olmaması lazım. Cumhurbaşkanı seçiminin kuralları bellidir. Genel seçimin kuralları bellidir. Ama öyle zannediyorum ki bu konular üzerinde tartışmalar, bu konularla ilgili ciddi endişeler dile getirenler o kadar da haksız değil. Gerçekten de bu tür endişeleri dile getirmenin bir ortamı var diyebiliriz.

Demokrasi nedir? Belki buna şu çerçevede cevap vermek lazım, demokrasi aslında belli bir siyasi rejim türüyle ilgili prosedürler bütünüdür. Birtakım prosedürler vardır, siyasi rejimde iktidarın hangi kurumlar eliyle nasıl kullanılacağını, kapsam ve içeriğini, sınırlarını belirleyen, bu kurumlar arasındaki ilişkilerin toplamıdır siyasi rejim. Bu çerçeve içinde prosedürlerdir demokrasi. Yani demokrasinin etik ya da değer yükü pek yoktur. Aslında daha sonra bu alanda çalışmış kuramcıların da buna benzer şeyler söylediğini gösterebiliriz. İlk aklıma gelen örneklerden biri Robert Dahl’dır. Çoğulcu demokrasi kuramının en önde gelen akademisyenlerinden birisidir. Belli biçimsel kurallar var. Siyasi iktidar, seçim ve temsil ilkesiyle belirlenecek. Genel ve eşit oy olacak. Çoğulculukla yarışma olacak. Yani birden fazla seçenek olacak. Çoğunluğun yönetim hakkı olacak. Bir de insan hakları özgürlükleri iktidar kullanımını sınırlayacak. Bunlar bir sistemde geçerliyse, o sisteme Dahl “poliarşi” diyordu. Biz poliarşiyi demokrasi diye de çevirebiliriz. Ama tabii bu çözümlemenin içerisinde dile getirilmeyen Antik Yunan’dan beri gelen belli aksiyonlar vardı. Bu aksiyonlar gelip, bu tartışmanın içerisine oturuyordu. Eşitlik aksiyonu. Yani bütün insanları eşit olarak kabul edeceksiniz. Seçim özgürlüğü aksiyonu. Seçim özgürlüğü bireyin iradesi üzerine sadece dışarıdan bir baskı olmaması anlamına gelmez. Seçimin özgür olabilmesi için seçim yapacak bireyin seçim yapacağı konularda bütün bilgiye sahip olması artı o bilgiyi kullanabilecek düzeyde olması gerekir. Bu olmadan, bu sağlanmadan ortaya çıkan seçim özgürlüğü mükemmel olmayan ya da eksik bir seçim özgürlüğüdür. Bu çerçeve içerisinde tabii hiçbir zaman hiçbir yerde mükemmel anlamda seçim özgürlüğünden söz edilemez. Ama bunlar daha çok siyaset bilimcilerinin tartışmalarıydı.

Tekrar biçimsel kurallara gelirse, seçim ve temsil olacak. Genel ve eşit oy olacak. Çoğulculukla yarışma olacak. Çoğunluk yönetecek. Böyle baktığımız zaman, Türkiye, Danimarka ve Yemen, biraz abartıyor muyum acaba, siyasi rejimleri arasında hiçbir fark yok. Bu koşullar bu üç yerde de var. Yemen’de de seçim ve temsil ilkesi işliyor. Genel ve eşit oya

yönelme var. Çoğunluğun yönetim hakkı var. Türkiye, Danimarka ve Yemen'in siyasal rejimlerinde çok büyük farklılıklar var. Öyleyse bu farklılıklar büyük ölçüde siyasal kültürden kaynaklanıyor. Temel aksiyonlar da bununla ilgili gözüküyor. Bireyin değerleri, bireyin içinde bulunduğu koşullar elbette kültür alanını önemli ölçüde etkiliyor, değiştiriyor. Diyelim düşünce özgürlüğü. Düşünce özgürlüğü gerçekten en temel özgürlüktür. Gerçekten ben de kişi olarak düşünce özgürlüğünün çok önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü hem mesleğim akademisyenlik, bir de aykırı akademisyenim. Neo liberalizmden hiç hoşlanmıyorum. Onun için düşünce özgürlüğü benim için çok önemli. İstedğim gibi konuşacağım, yazacağım, çizeceğim. Ama bunun aynı zamanda çok ciddi olarak bir siyasal kültürdeki boyutu olduğunu düşünüyorum, Özbudun Hoca değindi, bu değerlerle ilgili.

Geçenlerde bir haber çıktı. Kütahya'da bir kadın peygamber. Sanki bir suçmuş gibi. "Ben peygamberim" diyor. Kendine inanan da buldukça... Kadının kocasını işten attılar. Tutuklandı. Peki, düşünce özgürlüğü kamu düzeni açısından sınırlanabilir. Peki, kamu düzeninin ölçüsü nedir? Kamu düzeninin ölçüsü, o anda toplumdaki kültürel değerlerdir. Kamu düzeniyle ilgili değerlendirmeler büyük ölçüde o kültürel değerlere, siyasal kültürdeki ve genel kültürdeki değerlere bağlı olmaktadır. Birçok konuda adamlar otururlar, İsa hakkında, Meryem hakkında filmler yaparlar, eleştirirler, şakalar yaparlar, Playboy kitapları Meryem fıkralarıyla doludur. Ama bazı toplumlarda bunu yapamazsınız. Bazı toplumlarda bu kesinlikle düşünce ve ifade özgürlüğünün içerisine girmez. Çünkü kültürel değerler ciddi bir biçimde kamu düzeni, kamu güvenliği sorununa yol açabilir. Karikatür krizlerini hatırlamak gerekiyor. Böyle bakınca şunu söylemek mümkün, "düzenleyici kuralları değiştirelim". Düzenleyici kurallar önemlidir. Ama değişmesi gereken dar boğazı aşmayı sağlayacak olan esas dönüşüm siyasal kültür alanında gerçekleşmelidir. Hiç kuşkusuz, düzenleyici kurallarda yapılan değişiklikler, örneğin raporlarda ortaya atıldığı gibi kültürel değişimi, kültürel dönüşümü hızlandıracaktır. Bu bakımdan önemlidir. Önemli olan o hegemonik, yerleşik kültüre karşı kontrhegemoniği oluşturacak dönüşümü gerçekleştirmektir. Bu da büyük ölçüde siyasi elitimizin dışına çıkmaktadır. Çünkü siyasi elit doğal olarak bu kültürün, bu sistemin, bu yapının ürünüdür. Bu bakımdan siyasi elitten de bu konuda çok fazla şey beklememek gerekir. Belki burada düzenleyici kuralları tekrar tartışabiliriz. Örneğin, ben bu noktada Zafer Üskül'den farklı olabilirim. Mesela, ben başkanlık sisteminin Türkiye'de yararlı olabileceğini düşünüyorum. En azından bunu tartışalım diyorum. Çünkü bugün Türkiye'de siyasal sistemin önündeki en büyük engel, patronaj tipi siyaset yapmanın, yani rant dağıtmanın çok ağırlıklı bir konuma gelmiş olmasıdır. Bu kadar katı siyasi parti oligarşisinde, ancak ona bağlı olarak açıklayabiliriz. 1910'dan beri hiyerarşik örgüt dediğimiz zaman, tabii bir iktidar dağılımı vardır ve oligarşik temayüller taşır. Ama Türkiye'deki siyasi partilere baktığımız zaman ne görüyoruz? Kendi içerisinden yönetici kadrosunu değiştirmesi, ancak Tanrı'nın iradesine bağlıdır. Ölmeden kimse yerini bırakmaz. O zaman üzerinde durmalıyız, açıklanması gereken bir sorunla karşı karşıyayız. Ben burada patronaj tipi politikanın yani rant dağıtmanın çok önemli olduğunu, çok belirleyici olduğunu düşünüyorum. Bu çerçeve içerisinde başkanlık sistemine girsek, yani yürütme ile yargıyı birbirinden koparsak, yürütmeye de "bir seferlik beş sene seçilirsin" desek, acaba bu patronajı gevşetebilir miyiz? Patronaj tipi siyaseti geriletebilir miyiz? Ya da bu siyasi parti oligarşilerini aşan bir sorun olabilir mi? Galiba iş, önemli bir nokta olan kültürel değişim meselesine geliyor. Tabii bu noktaya gelince de Süheyl Batum'dan daha kötümser olduğumu söylemek zorundayım.

Evrensel krize değinmek istiyorum. Temsili demokrasinin evrensel bir krizle karşı karşıya olduğu, bugün, en azından bizim dâlimızda, yani siyaset biliminin en popüler konularından bir tanesi oldu. Batıda büyük kitapçılara girdiğimiz zaman, siyaset bilimi bölümüne girdiğimiz zaman en çok gördüğümüz başlık bu konu oluyor. Bunu arkasında ne var? Bunun arkasında

yeniden oluşum, yani küreselleşme dediğimiz oluşum ve buna karşı siyasal sistemin teritoryal kalması var, coğrafi sınırlar içerisinde kalması yani. Bu çerçeve içerisinde, demokrasi ne kadar mükemmel işlerse işlesin, yani seçmen kendisi için en iyi seçimi yapsın... Peki en iyisi ne anlama geliyor? En iyisi, Aristo'dan beri gelen siyasetin tanımı, toplumda kimin neyi, nasıl, ne kadar alacağını belirlemek. Yani seçimi yaparken kim benim yaşamımı daha iyi hale getirecek? Rasyonellik bu demek. İnsanlar seçim yaparken kendilerini daha iyi konuma getirecek, yaşamlarını daha iyi konuma getirecek programlar arasında seçim yapacak. Ama popülizm olursa sistem batıyor. Doğru, ama zaten bunu Aristo da demişti. Atina demokrasisini eleştirirken, “ortalama adamla olmaz bu iş” diyordu “gider demagogları seçer, demagoglar da bunları kandırır, sonra keyiflerine bakar, gerilim olur, çatışma olur, tiranlığa dönüşür”. Onun ideal sistemi neydi? Politeia, ancak herkesin, bütün yurttaşların tam faziletlere, yani antik Yunan faziletlerine, -yani felsefe bilecek, müzik bilecek bir de spor yapacak, fiziki mükemmeliyet olacak- sahip olduğu zaman bu sistem işler. Bu, bugün ciddi bir sorun, tartışılıyor, seçenek arayışları var.

Radikal demokrasi, kozmopolit demokrasi, “governance” (yönetişim), bunların da çok önemli olduğunu düşünüyorum. Yani bunların giderek daha çok kamuoyunda tartışılmasını, bunların okumuş yazmış kişilerden çok topluma mal edilmesini, toplumsal düşüncenin yaşamın parçası haline getirilmesinin gerektiğini düşünüyorum. Özellikle, katılımı ve doğrudan demokrasi uygulamalarını içerecek olan “governance” söylemini. Siyasal kültürün çok daha önemli olduğunu söylemek gerekiyor kanısındayım ve bu bakımdan bakınca da tekrar ediyorum, ben Süheyl Batum'dan daha kötümser olduğumu ifade etmek isterim.

Teşekkür ederim.

Pekin Baran:

Ben de teşekkür ederim. Vaktimiz darlaştı. Onun için panelimize katılan bütün hocalarımıza bir kere daha huzurlarınızda teşekkür ederim. Birazdan soru-cevap bölümüne geçeceğiz.

SORU-CEVAP

Pekin Baran-Oturum Başkanı (TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı ve Parlamento İşleri Komisyonu Başkanı):

Toplantımızın soru-cevap bölümünü başlatıyorum. Buyurun.

Erkut Yücaoglu:

Benim sualim Sayın Özbudun'a ve Sayın Üskül'e. Sayın Gencay Şaylan'ın da başlattığı noktadan itibaren cumhurbaşkanlığının halk tarafından seçilen bir konumda olmasına itirazınız olduğunu ifade ettiniz. Türkiye'nin daha klasik bir parlamenter demokrasi ile idare edilmesinin daha makul olduğu izlenimini verdiniz. Bunun sebeplerini sorabilir miyim? Neden böyle düşünüyorsunuz? Çünkü Avrupa'daki gelişime baktığımız zaman, birçok batı demokrasisi monarşisini bile muhafaza eden demokrasiye dönüştü. Buna mukabil, çok ciddi devrimler veya rejim değişiklikleri geçiren ülkelerde ise, başkanlık sistemi ön plana çıktı. Yani bir miktar tarihi gelişime de neden uyuyor tercihiniz? Onu anlamak istiyorum.

Prof. Dr. Ergun Özbudun:

Biraz daha ayrıntılara girmeme imkan verdiğiniz için teşekkür ederim. İki nedenle başkanlık sistemine karşıyım. Birincisi, Türkiye'ye özgü denilebilecek nedenlerle. İkincisi de, daha genel teorik nedenlerle. Başkanlık sisteminde başkan biliyorsunuz yürütmenin tek sahibidir. Halk tarafından seçilmenin kendisine verdiği doğrudan doğruya demokratik meşruluğa sahiptir. Belli bir süre için seçilir. Bu süre içinde de "impeachment" (suçlama) durumu hariç, yasama organı tarafından görevden uzaklaştırılmaz. Aynı zamanda, mesela Amerikan prototipini de göz önünde bulunduracak olursak, silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. Dışişlerinin yürütülmesinde de tek yetkilidir. Ancak, uluslararası antlaşmaları kongrenin onaylaması lazım. Ama onun dışında da dışişlerinde tam yetkilidir. Türkiye kişisel liderlik geleneğinden gelen bir ülke. 600 senelik bir Osmanlı dönemi var. Onu takiben tek parti dönemi Atatürk, İnönü dönemleri var. Ondan sonra demin isimlerini saydığım sayın siyasi liderlerin hemen hemen hepsinin kesin şahsi hakimiyetinde olan partiler mücadelesi var. Halkımızda da güçlü bir lider, yumruğunu masanın üzerine vurabilecek bir adam beklentisi var. Bütün bu tarihi, siyasi, psikolojik birikimle, bir şahsa demokratik meşruluk ve aynı zamanda çok geniş anayasal yetkiler verecek olursak, bunun demokrasi bakımından tehlikeli bir iktidar toplanmasına yol açacağına kaniyim. Türkiye, Amerika ile mukayese edilemez. Amerika'da çok farklı denetim mekanizmaları ve çok güçlü bir sivil toplum vardır. Buna girmeyelim.

İkinci ve daha pratik diyebileceğim neden şu: Başkanlık sisteminde başkan ve kongre ayrı partilerin elinde olduğu takdirde, sistemin bu uyuşmazlığı çözecek bir mekanizması yoktur. Çünkü ne başkan kongreyi feshedebilir, ne kongre başkanı düşürebilir. Olsun diyelim, yani çatışsınlar. Ama bu çok ciddi tıkanmalara yol açar. Çünkü başkanın politikalarını gerçekleştirmesi için elbette birtakım yeni kanunların çıkarılmasına ihtiyacı vardır. Bütçeden kendisine tahsisat verilmesine ihtiyacı vardır. Hasım bir kongre, başkanın istediği kanunları çıkarmaz. Hatta bütçesini onaylamaz ve bunun sistem içinde çözülebileceği bir mekanizma yoktur. Parlamenter sistem ise, mantıki ve doğal bir sistemdir. Çünkü burada parlamento çoğunluğu ile hükümet arasında politik bir özdeşlik vardır. Ayniyet vardır. O parlamento çoğunluğu değişirse, ertesi gün hükümet de değişir. Dolayısıyla, bu tür tıkanmalar söz konusu olamaz. Tercihimin sebepleri özetle bunlar.

Fatma Gürsoy:

Ben burada konuşulanlar arasında bir eksikliğe değinmek istiyorum. İlginç ve yadırgatıcı bulduğumu söylemek istiyorum. Tahmin edersiniz temsilde adaletten söz edilirken, kadınların temsilinden söz edilmemesi bence çok ilginç. Neden ilginç? Çünkü bütün konuşmacıların kadın erkek eşitliği konusunda ne kadar duyarlı olduklarını ben çok iyi biliyorum. Fakat dikkat ederseniz bu kişisel bir erdem olarak, bir hayata bakış olarak bir yerde kalıyor, ama bizim akademik analizimize, söylemimize, raporlarımıza yansımıyor. Oysa hem demokrasinin evrensel ilkeleri açısından baktığımızda bu zorunlu bir şey, yoksa neden AB'nin çeşitli yasal belgelerinde kotalar vs. bu kadar üzerinde durulurdu, ya da yönergelerde bu kadar üzerinde durulurdu? Ama daha önemlisi Sayın Özbudun'un, Sayın Şaylan'ın dikkat çektiği toplumsal siyasal kültürün değişmesi, demokratikleşmesi açısından çok önemli. Siz temsilde adaleti, cinsiyet eşitliği açısından sağlamadığınız zaman, bu toplumun demokratik bir toplum haline gelmesini hep birlikte bekleriz diye düşünüyorum. Töre cinayetleri vs. kadın sorunu olarak bir yerde kalıyor, ama temsilde adalet meselesi siyasal eşitlik başka bir yerde kalıyor. Bunların birleştirilmesi gerektiğini düşünüyorum ve özel olarak bu ikisinin ayrı ayrı yerlerde kalmasının ve tek tek sizlerin, hepimizin cinsiyet eşitliğinden yana olmakla birlikte, bunu bilimsel analizimize yeteri kadar yediremememizin epey ilginç olduğu kanaatindeyim.

Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Zafer Üskül:

Katkınız için teşekkür ederim. Tabii son derece haklısınız. Aslında kadınların yanına gençleri de eklemekte yarar var. Gençlerin temsilinde de ülkemizde çok ciddi sorunlar var. Ne yazık ki, seçilme yaşının 25'e indirilmesi yine o sorunu ortadan kaldıracak bir çözüm olmayacak. Hukuk kuralını değiştiriyorsunuz, hukuksal alanda gerekli düzeltmeyi yapıyorsunuz ama kültür onun yaşama geçirilmesini engelliyor. Böyle bir sorunumuz hep var. Elbette daha da vurgulamak gerekirdi. Son derece haklısınız.

Cumhurbaşkanlığını neden halk seçmesin ya da başkanlık sistemine neden geçilmesin o konuda Sayın Özbudun'un söylediklerine tamamen katılıyorum. Bir ek yapmak isterim. Siyasal parti sistemlerimiz çok farklı. ABD ile Türkiye'de parti sistemleri farklı. Görüyorsunuz bizde birisi ak dediğinde öbürü onun gerçekten ak olduğunu görse de kara diyor. Kara deme ihtiyacı hissediyor. Böyle bir sistemde Sayın Özbudun'un belirttiği o farklı çoğunlukların hakim olduğu bir durumda tıkanma, gerçekten çözülmesi mümkün olmayan bir mesele haline gelir.

Prof. Dr. Süheyl Batum:

Ben kadınlar için Fransızların yaptığı gibi % 50 kotasının anayasaya dahi yerleştirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ama şu anda hiçbir tanesini vurgulamadım. Çünkü ben sadece bu rapora bütünüyle bakmamızın daha gerekli olduğunu düşündüğüm için hiçbir kuruma tek tek, ayrı ayrı girmedim. Bence bütünü gözden kaçırmayalım diye. Bunun içinde seçim sistemi var, partiler kanunu var. Yani bütünüyle biz o kadar şey yaptık. Bugün neredeyiz? Neden oradayız? O yüzden kadınların kotası tartışma konusunun dışındaydı.

Pekin Baran:

Ben de TÜSİAD adına katkıda bulunmak isterim. Hocamın dediği fevkalade doğru. Bugünkü toplantıyı daha ziyade demokratikleşmeyi genel anlamda çerçeveye oturtmak için ele aldık. Ama TÜSİAD olarak, kadın hakları, kadınların temsili konularında epey çalışmalarımız var. Bunları seminerden sonra size takdim etmekten memnuniyet duyarız.

Fatma Gürsoy: Sizlerin, hocaların ne kadar duyarlı olduklarını biliyorum. Ama bir kadın sorunu var çözülmesi gereken. Uzakta değil, Anayasa içinde, bu raporlarımızın içinde, bütün yönergelerin içinde. Bütün demokratikleşmenin bir parçası olarak ana akım raporlarına, politikalarına katılması gerekir demek istiyorum. Yoksa duyarlılıkların farkındayım.

Mehmet Artemel:

Boğaziçi Üniversitesi'ndenim. Ben Prof. Batur'u ve Prof. Şaylan'a çok katılıyorum. Daha kötümser bir açıdan başlayacağım yorumlarıma ama aynı şekilde Prof. Özbudun'un da yargıdaki mantalite konusunda yaptığı yorumlara katılıyorum. Prof. Şaylan'a odaklayabilirim sorumu. Çünkü son kısmı çok ilginç buldum. Kültürel boyutta ciddi bir sorun olduğuna inanıyorum. Resme global olarak baktığımızda, küçük parçacıklara odaklanırsak büyük resmi göremiyoruz. Belki de bu politeaya ulaşmak için daha ideal bir seçmen ve de bir siyasi kadro profiline ulaşmak için sizce çok zor olan bu kültürel değişim, Türkiye kontekstinde nasıl gerçekleştirilebilir veya o yönde bir çalışma yapılabilir?

Prof. Dr. Gencay Şaylan:

Benden imkansız cevaplamamı istiyorsunuz. Tabii bu bir siyasi mücadeledir. Yani siyasi mücadele hedefi, kültürel dönüşümü sağlamaya yönelik bir siyasi mücadeledir. Yeni bir kültürel kontrhegemonyayı geliştirmeyi öngören bir mücadeledir. Bu mücadelenin içinde kimler var, karşısında kimler var diye bakabiliriz. Ama kültürel dönüşüm çok önemli. Fatma Gürsoy çok haklı bir noktaya değindiği zaman aklıma şu geldi: Hikmet Sami Türk'ün bakanlığı döneminde yurtdışındaki Türklerin oy vermesi tartışmasını yapmıştık. Bütün uygar ülkelerde insanlar yurtdışındaysa mektupla yazıp yolluyor. Bu Türkiye'de olmaz. Olmaması gerekir. Çünkü kadının iyi kötü özgürleşebildiği yerdir orası. Mektupla oy vermek demek, bir kadının, iki cemaatin toptan oy vermesi demektir. Bunun tartışmasını yapmıştık. Yani sorun kültürel. Bunun da bugünden yarına değişmesi nasıl olur, bilemiyorum. Bir taraftan bu raporlarda ortaya atılan düzenleyici önlemlerin küçümsenmemesi lazım. Onlar bu tür değişimleri hızlandırabiliyor, geliştirebiliyor. Başkanlık sisteminin ben hala tartışılması gerektiğini düşünüyorum. Çok haklı endişeler dile getiriliyor, ama sağlama olanağı yok mu?

Pekin Baran:

130 yıl önce ilk adımını attığımız bu yolun, çok ince ve uzun bir yol olduğu, daha epey ilerlememiz gerektiği ve bunun için de kararlılığa ihtiyacımız olduğu ortaya çıktı. Bu yolda hepimizin ittifak ettiği bir nokta var. O da rahmetli Bülent Tanör'ün çalışmasının bir mihenk taşı olmuş olduğu. Ben bu panelimize iştirak eden başta hocalarımıza ve Öget Tanör'e TÜSİAD hakkında söylediği ve fevkalade duygulandırıcı anıları için teşekkür ediyorum. Oturumumuzu burada sona erdiriyorum.

Teşekkür ederim.